

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső*

Kolozsvár

A humanizmus az igei tudomány szolgálatában (IV.)

A szillogizmus

Mi a szillogizmus? Az a beszédforma, amelyben több állításból szükségszerűen más állítás következik. Arisztotelész meghatározása ez, amelyet Melanchthon bővebben megmagyarázott tanítványainak: a szillogizmus olyan beszédforma, amelyben három tétel (*terminus*) úgy kapcsol össze két állító és megengedő mondatot, hogy szükségszerű következtetés származzék belőle. Például: Minden bor felhevít. A malvaticum bor. Szükségszerűen következik, hogy a malvaticum felhevít.¹ Melyek a részei? A felső tétel (*terminus maior*), amely az első mondatban található, és később az alanynak tulajdonítjuk; az alsó tétel (*terminus minor*), amely csak a második mondatban fordul elő, és a vizsgált tárgy, amelyre nézve következtetünk; és a középső tétel (*terminus medius*), amelyet kétszer használunk a következtetés előtt, mert ez köti össze a két

* Buzogány Dezső (Szederjes, 1957) 1990-től oktat erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet a Kolozsvári Protestáns Teológián. 2001-től a BBTE Református Tanárképző Karán is tanít, ahol doktorvezetési jogú professzor. Doktori címet 1992-ben szerzett Budapesten. Kutatóprogramon vett részt az AEÁ-ban (1992–1993). Több hazai és külföldi kutatási projekt irányítója, létrehozta a Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoportot. 2005-ben Szöulban volt vendégtanár, előadásokat tartott az AEÁ-ban és Európa országaiban; a MTA köztestületének tagja, a National Geographic Társaság tiszteletbeli és több magyarországi folyóirat szerkesztőségi tagja; a hazai oktatásügyi minisztérium több bizottságának tagja. Elindított és szerkeszt 3 egyháztörténeti sorozatot (több mint 30 kötet): Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania. 2017. nov. 30-án a DRHE Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki.

¹ „Syllogismus est oratio, in qua positis et concessis duabus propositionibus, quae ex tribus terminis ita iunctae sunt, ut sint Causa conclusionis, necesse est sequi eam conclusionem, ut positis his duabus propositionibus:

Omne vinum calefacit,

Malvaticum est vinum,

Necessario sequitur ergo: Malvaticum calefacit.” CR–13. 595–596. [Bretschneider, Carolus Gottlieb (ed.): *Corpus Reformatorum. Philipp Melanchthon: Opera Quae Supersunt Omnia*. Volumen XIII. Halis Saxonum apud C. A. Schwetschke et filium 1846.] [Malvaticum – édes madeirai borfajta.]

mondatot, és ez az az ok, amiért az állító következtetésben összekapcsoljuk az alanyt és az állítmányt, a tagadóban pedig különválasztjuk.²

A szillogizmusok általános szabályai

Első szabály

A pusztán tagadó mondatokból nem szükségszerűen lesz helyes következtetés, mert a tagadó mondatok szétválnak, ha nincs ellentétes kapcsoló terminus. Például:

Nem kell megkeresztelni egyetlen követ sem.
Egyetlen gyermek sem kő.
Tehát egyetlen gyermeket sem kell megkeresztelni.³

Második szabály

A szillogizmusban nem lehet háromnál több terminus, mert ez megzavarja az összekapcsolást. Például:

Az összes polgári hatóságnak testi erővel kell megzaboláznia a megátalkodottakat.
Péter apostol.
Tehát Péternek testi erővel kell megzaboláznia Ananiást és Kaiafást.

A szillogizmusban nincs kapcsolat az alsó és a felső terminus között, mert a polgári hatóság és az apostolság nagyon távol áll egymástól. Ezt a szabályt jól meg kell jegyezniük a tanulóknak, mert később sok más szabálynak lesz a forrása.⁴

² „Maior terminus est, qui tantum in propositione ponitur, et tribuitur postea subiecto conclusionis. Minor terminus est, qui tantum in secunda propositione ponitur, et est is, de qua quaestio est, de qua in conclusione pronunciat. Medius est, qui bis ponitur ante conclusionem, quia est vinculum duarum propositionum, et causa, quare subiectum et praedicatum in affirmativa conclusione iungantur, et quare in negativa distraherentur.” CR–13. 596.

³ „Ex puris negativis non necesse est sequi veram conclusionem, quia negativae sine ullo- rum extremorum connexione nimis late vagantur, ut:

Nullus lapis est baptizandus,
Nullus infans est lapis,
Ergo nullus infans est baptizandus.” CR–13. 599.

⁴ „In syllogismo non sint plures termini, quam tres, quia turbatur connexio, ut:

Omnis Magistratus politicus debet vi corporali coercere contumaces,
Petrus est Apostolus,

Ergo Petrus vi corporali coercere debet Annam et Caipham.

In hoc syllogismo nulla est minoris ad maiorem connexio. Nam Magistratus politicus et Apostolus longe differunt.” CR–13. 599.

Harmadik szabály

Óvakodni kell a kétértelmű tételektől, mert ezek négy terminust eredményeznek. Például:

Egyetlen szolga sem szabad.

Akik igazán hisznek az evangéliumban, azok szabadok.

Tehát egyetlen olyan ember sem szolga, aki hisz az evangéliumban.

A következtetés azért nem helyes, mert az alsó tételnek nincs kapcsolódó pontja a felsőhöz. A felső tétel a polgári szabadságról beszél, az alsó tétel a lélek megszabadításáról (Isten haragjától, a bűntől, az örök haláltól stb.). A lélek megszabadítása pedig nem szünteti meg a társadalmi különbségeket. Diogenész ötletes szillogizmusát hozza fel klasszikus példának:

Te nem az vagy, ami én vagyok.

Én ember vagyok.

Tehát te nem vagy ember.

Ebben az esetben a „lenni” ige kétértelmű.⁵

Negyedik szabály

Nem helyes a következtetés, ha az állítás szokásos nemét szokatlanra változtatjuk, mert kétértelművé válik. Például:

Minden test teremtmény.

Az Ige, aki Isten Fia, test.

Tehát az ige teremtmény.

A felső terminusban általános állítás van az egyediről: a test teremtmény szubsztancia. Az alsó tétel állítása – az ige test – szokatlan és teljesen idegen minden gyakorlati példától, amely a természet általános rendjét mutatja. Ezt a mondatot tehát: Az Ige test, így kell értenünk: az Ige ember, aki az emberi természetet személyi egyesülés révén öltötte magára.⁶

⁵ „Cavendum est, ne sit ambiguitas in terminis, quia ambiguae voces cum faciant quatuor terminos, distrahunt connexionem.

Nullus servus est liber,

Omnes vere credentes Evangelio, sunt liberi,

Ergo nulli vere credentes Evangelio sunt servi.

Neganda est consequentia, quia cum sint quatuor termini, nulla est connexio minoris ad maiorem. Maior loquitur de libertate civili, minor de liberatione animae ab ira Dei, a peccato, a morte aeterna. Haec liberatio animae non tollit civilia discrimina personarum.”

CR–13. 599–600.

⁶ „Non valet consequentia, mutato genere praedicationis usitato, in peregrinum et inusitatum, quia fit ambiguitas, ut:

Omnis caro est creatura,

Az indukció, vagyis rávezetés

Indukcióról akkor beszélünk, amikor elegendő egyedit felsorolva általánosítunk. Például:

A krétai bor felhevít.

Az olasz bor felhevít.

A rajnai bor felhevít.

Nem lehet felhozni egyetlen ellenkező példát sem.

Tehát mindegyik bor felhevít.⁷

Miért helyes az indukció következtetése?

Azért, mert ugyanaz a jelentése az általános állításnak is, és az alája tartozó valamennyi egyedinek is. Miután az emberi megismerés többnyire az érzékeléssel indul, az érzékelés pedig egyedi dolgokhoz kapcsolódik, az érvelés a megtapasztalásból indul ki.⁸ Arisztotelész mondását idézi: miután ennek az érvelésnek az alapja a tapasztalás, minden épeszű ember számára teljesen egyértelmű és világos, hogy a szillogizmus ugyan erősebb, de az indukció könnyebb és hamarabb elsajátítható. Azért nevezik indukciónak, mert a számos egyedi rávezeti (*inducit*) és meggyőzi az elmét, hogy ne ellenkezzék az általános következtetéssel. Miért tesszük hozzá, hogy „nem lehet felhozni egyetlen ellentétes példát sem”. Azért, mert az általános állítás csakis akkor igaz, ha az összes egyedi megegyezik. Amennyiben akár egyetlen olyan ellenpéldát is felhozunk az előbbiekkal szemben, amely bizonyíthatóan igaz, és nem hibás, az indukció következtetése helytelen lesz.⁹ Például:

Verbum, quod est Filius Dei, est caro,

Ergo verbum est creatura.

In maiore usitata praedicatio est generis de specie, Caro est substantia creata. In minore, Verbum est caro, praedicatio est inusitata, et prorsus aliena ab omnibus aliis exemplis, quae de communi ordine naturae loquuntur. Nam in hac propositione, Verbum est caro, hoc dicitur, Verbum est homo, assumta humana natura unione personali.” CR–13. 600.

⁷ CR–13. 620.

⁸ „Quia idem prorsus significant propositio universalis, et collectio omnium singularium sub ea. Cumque humana cognitio magna ex parte a sensu ordiatur, et sensus circa singularia versetur, hanc progressionem inter primas argumentationes esse in experientia, satis apparet.” CR–13. 620.

⁹ „Cum autem haec argumentatio in experientia sit obvia omnibus sanis et valde illustris, Aristoteles inquit, syllogismum quidem firmiorem esse, sed inductionem nobis faciliorem esse, ac celerius arripí. Ideoque nominatur Inductio, quia subinde plura singularia monstrans inducit et invitat mentem, ut universali conclusioni non repugnet. Cur addis? »Nec potest dissimile exemplum reperiri.« Quia ut universalis vera sit, necesse est congruere omnes singulares. Et cum exemplum dissimile antecedenti profertur, quod tamen verum est et probatum, non viciosum, labefactata est inductio.” CR–13. 621.

Athanasius nőtlen volt.
 Ambrosius nőtlen volt.
 Basilius és sok más is nőtlen volt.
 Tehát az összes püspök nőtlen volt.

Ezt így lehet megcáfolni: a következtetés nem helyes, mert felhozható el-
 lene sok bizonyíthatóan igaz példa: Spiridon, Naziánzi apja, Polycratész, aki
 azt mondta magáról, hogy a korábbi püspökök gyermekeként lett a nyolcadik
 püspök. Továbbá tudott dolog, hogy a régi egyházban nyilvános és igazolt
 gyakorlat volt tisztességes és jól képzett, nő püspököket választani.¹⁰

A példa

Az érvelésnek az a formája, amikor az egyedit egy másik egyedivel igazoljuk,
 mert az ok ugyanaz.¹¹ A példa érvelése tehát az egyik egyeditől halad a másik
 egyedi felé, vagyis olyan egyenértékű egyedek között érvényes, amelyek nem ta-
 lálhatók meg más fajokban. A szillogizmus az általánostól halad az egyedi felé,
 vagy fordítva. Az indukció sok egyediből épít fel általánosat. A példa viszont
 egyik módszert sem követi ezek közül, hanem eseményt mond el, amelyből ha-
 sonló következtetés vonható le. Ez akkor helyes, ha a kettő között az elme
 egyező okot fedez fel.¹² Sok olyan emlékezetre méltó példa van, amelyekből ál-
 talános szabályt vagy törvényszerűséget lehet levonni. Például:

Az emberiség nagy része paráznaság miatt pusztult el az özönvízben.
 Tehát ezután a paráznak biztos büntetésre számíthatnak.

A következtetés alapja az, hogy hasonló dolgokra nézve a döntés ugyanaz. Ezt
 átformálhatjuk szillogizmussá is úgy, hogy a törvény lesz a felső tétel, mert megvan
 benne a hasonlóság észszerű oka: miután Isten feddhetetlen elme, és szigorúan
 megparancsolja a feddhetetlenséget, rettenetesen haragszik a paráznaságra, és meg-
 tiltja azt. Ehhez mint felső tételhez hozzátesszük az eseményeket, amelyek bizo-
 nyítékai ennek a törvénynek: Isten azzal mutatta meg haragját, hogy az egész

¹⁰ „Refutatur hoc modo: Nego consequentiam, et ratio est, quia proferri possunt dissimilia
 exempla vera et probata, ut Spiridonis, Nazianzeni patris Polycratis, qui ait se octavum esse
 Episcopum, natum ex maioribus Episcopis. Denique publicum et probatum morem fuisse veteris
 Ecclesiae constat, admittere ad munus Episcopi honestos et doctos maritos.” CR–13. 621.

¹¹ „Exemplum est forma argumenti, qua singulare per aliud singulare in una specie
 confirmamus, propter similem rationem.” CR–13. 621.

¹² „Nam exemplum procedit a singulari ad aliud singulare, quod non fit in caeteri speciebus.
 Syllogismus a genere ad speciem procedit, vel e contra. [...] Inductio ex collectione singularium
 extruit universalem. Horum nihil fit in exemplo. Sed alius eventus narratur, a quo transitur ad si-
 milem. Nec vero valeret consequentia, nisi mens simul rationem aliquam connexionis cerneret.”
 CR–13. 622.

emberi nemzetséget elpusztította az özönvízben, vagy eltörölte a föld színéről Sodomát, Sibarist, Tébát. Így a példák a felső tétel igazolásai. És miután a példák mintegy a szemünk előtt játszódnak le, és igencsak megrendítik az embereket, ezért a példák az érvelés sajátos formái.¹³ Következik az alsó tétel:

Ezután is hasonló vétkek lesznek.

Tehát a súlyos büntetés nem marad el.

A teljes szillogizmus tehát:

Felső tétel: Isten feddhetetlen elme, és szigorúan megparancsolja a feddhetetlenséget, rettenetesen haragszik a paráznaságra, és megtiltja azt.

Példa: Isten azzal mutatta meg haragját, hogy az egész emberiséget elpusztította az özönvízben, vagy: eltörölte a föld színéről Sodomát, Sibarist, Tébát.

Alsó tétel: Ezután is lesznek hasonló vétkek.

Következtetés: Tehát a súlyos büntetés nem marad el.

Ha viszont a cselekvések okai nem egyeznek, maguk a cselekedetek sem egyeznek.

Péter meggyilkolta a hazug Ananiást.

Tehát az egyházban megengedett, hogy a tanítók fegyverrel gyilkolják le a vétkeket.

A következtetés azért helytelen, mert a példák nem egyenértékűek: Péter szóval gyilkolt, és a Szentlélek indította erre. Az evangélium szolgálójának ez alapvető tulajdonsága. Fegyverrel büntetni viszont a polgári hatóság sajátos tiszte.¹⁴ De helyes következtetést lehet levonni, ha így módosítjuk:

Péter átokkal ölte meg a hazugot.

Tehát ma is engedélyezett a pásztoroknak átokkal megölni a megátalkodottakat.

¹³ „Ratio consequentiae est, quia de similibus idem est iudicium. Et potest transformari argumentum in syllogismum, ita, ut lex, in qua inest ratio similitudinis, sit maior. Deus cum mens sit casta, et severissime praecipiens castitatem, horribiliter irascitur prohibitibus libidinibus. Ad hanc maiorem adiunguntur eventus, qui sunt testimonia huius legis: Declaravit Deus hanc suam iram, cum diluvio perderet fere totum genus humanum, cum deleret Sodoma, Sibarin, Thebas. Ita exempla sunt testimonia maioris. Et cum incurrant in oculos, multum movent homines, ideo peculiaris forma argumentandi inde sumta est.” CR–13. 622.

¹⁴ „Nego consequentiam, et ratio est, quia exempla sunt dissimilia: Petrus occidit verbo et motu Spiritus sancti. Haec sunt propria ministerii evangelici. Sed gladio punire, proprium officium est politici magistratus.” CR–13. 623.

Ez az érvelés helytálló, és gyakran használják is az egyházban.¹⁵ Az igazi kiátkozás és kiközösítés ugyanis nem hatástalan, példa erre Ambrosius, aki kiátkozta Stülliconust, akinek ettől az elméje annyira megzavarodott, hogy rögtön betegeskedni kezdett. De miután megígérte, hogy megjobbítja erkölceit, Ambrosius fel is oldozta, és meg is gyógyította őt.¹⁶ Más példa:

Júdeában az apostoloknak és hallgatóiknak minden vagyonuk közös volt. Tehát a keresztyéneknek nem lehet magánvagyonuk.

A következtetés nem helyes, mert a példa nem törvény, és nekik jó okuk volt így cselekedni, hiszen vallásuk miatt a hatóság elvette minden vagyonukat, ezért előbb inkább eladták, hogy útiköltségük legyen, ha elúzik őket az országból. Nos, ezt a pénzt helyezték letétbe az apostoloknál. Az apostolok tehát nem hoztak semmiféle rendelkezést a gyűjtésre nézve; a hívők ezt szabadon tették, babonáság nélkül, és nem is volt általános gyakorlat. Tehát ezek a példák ne tévesszenek meg minket. Bölcs mondás: nem a példák, hanem a törvények alapján kell ítéletet hozni. Tehát gondosan meg kell fontolni, hogy a példák egyeznek-e a törvényekkel.¹⁷

* * *

A syllogism (Greek: συλλογισμός – “conclusion, inference”) is a kind of logical argument that applies deductive reasoning to arrive at a conclusion based on two or more propositions that are asserted or assumed to be true. Aristotle defines the syllogism as “a discourse in which certain (specific) things having been supposed, something different from the things supposed results of necessity because these things are so”. The Aristotelian syllogism dominated Western philosophical thought for many centuries in the Middle Ages. But the history of syllogistic thinking does not end with the Middle Ages. It continued to be used even by the church reformers of the 16th century. Thus, alongside a dialectic way of thinking, it contributed to the development of the new dogmatics coined by the church reformers in the 16th century.

Keywords: humanism, syllogism, induction, example.

¹⁵ Ennek alapján érhető, hogy az 1610. november 7-én tartott nagyváradi zsinat miért vádolta Szilvásújfalvi Anderkó Imrét gyilkossággal.

¹⁶ „Hoc argumentum valet, et saepe haec fiunt in Ecclesia. Nam vera imprecatio et excommunicatio non est irrita, ut scriba Stülliconis excommunicatus ab Ambrosio, statim coepit aegrotare mota mente: sed cum tandem promitteret se mores emendaturum esse, rursus ab Ambrosio et sanatus et absolutus est. CR–13. 623.

¹⁷ „Nego consequentiam, et ratio est, quia exemplum non est lex, et habebant illi probabilem causam sui consilii. Propter professionem excutiebantur ex fundis, ideo prius eos vendere malebant, ut viaticum haberent expulsi patria. Et haec pecunia apud collegium Apostolorum deponebatur. Nec praecipiebant Apostoli hanc collationem, sed res libera erat et sine superstitione, nec omnibus locis opportuna [...]. Ne igitur decipiamur exemplis, prudenter dici solet: non exemplis, sed legibus iudicandum est. Et diligenter considerandum est, quae exempla legibus congruant.” CR–13. 623.